

جایگاه اخلاق در فضای مجازی

محمد رضا مهدیانی^۱

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد رشته فرهنگ و ارتباطات دانشگاه امام صادق (ع)

چکیده

اخلاق در فضای مجازی موضوعی است که در چند دهه اخیر با ظهور تکنولوژی‌های مرتبط با کامپیوتر و شبکه‌های کامپیوتری و پیدایش اینترنت، توجه فیلسوفان و در نتیجه تولید کنندگان و استفاده‌کننده‌های نرم افزارهای مختلف را به خود جلب کرده است. امروزه فناوری اطلاعات و ارتباطات بر همه مراحل زندگی انسان سایه افکنده است و توانایی او را بسط داده و باورهای رفتاری و عادت‌های اجتماعی را نیز دگرگون و ساختارهای نوینی را به وجود آورده است. بر این اساس، یکی از مهمترین پدیده‌های عصر کنونی که عصر اطلاعات نام گرفته، ظهور فن آوری‌های نو از قبیل بستر ارتباطات دیجیتال یا همان اینترنت و شبکه جهانی است. از طرفی، یکی از موضوعات مرتبط با گسترش اینترنت، اخلاق بوده و بررسی ارتباطات متقابل اخلاق و فضای مجازی نیز اهمیت ویژه‌ای یافته است. اخلاق فناوری اطلاعات، شاخه‌ای از اخلاق کاربردی است که در دنیای امروز به علت حضور در زندگی و همه‌گیر شدن فناوری اطلاعات و فضای مجازی نیاز به آن در زندگی افراد حس می‌شود. به موازات پیشرفت فناوری اطلاعات و ارتباطات، مسائل اخلاقی جدیدی نیز دامن‌گیر جوامع بشری شده، بر این اساس، دنیای اطلاعات در محیط دیجیتال نیاز به ضوابط اخلاقی دارد. به همین دلیل این ضوابط باید شناسایی و اجرا شوند تا تولیدکنندگان یا سودجویان از فضای مجازی سوءاستفاده نکنند که در این مقاله به بررسی این موارد می‌پردازیم.

واژه‌های کلیدی: فضای مجازی، اخلاق، حریم خصوصی، اینترنت، رایانه.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

امروزه گسترش شگفت‌انگیز فناوری اطلاعات و ارتباطات و حاکمیت روز افزون آن بر همه عرصه‌های زندگی، اهمیت مسائل و موضوعات مرتبط با این فناوری از جمله اخلاق فناوری اطلاعات را دوچندان ساخته است. مقام معظم رهبری از فضای مجازی به عنوان قدرت نرم یاد می‌کنند که دارای اثرگذاری بالایی در عرصه‌های مختلف فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، سبک زندگی، ایمانی، اعتقادات دینی و اخلاقی است. (حکیمی، ۱۳۹۸، ۱۰۱) رابطه اخلاق و فضای مجازی، عمدتاً پس از رواج اینترنت در ایران که به اواسط دهه ۱۳۷۰ بر می‌گردد، به موضوع مهمی در این رابطه بدل شده است. ورود فناوری‌های روز و افزایش استفاده از فضای مجازی موجب بروز هنجارشکنی‌های اخلاقی زیادی در جامعه شده است. (حاج محمدی، ۱۳۹۶، ۲۱۹) بسیاری از کاربران، به دلیل قابلیت پنهان بودن هویت در فضای مجازی، خود را ملزم به رعایت اصول اخلاقی تعریف شده در فضای واقعی نمی‌دانند. در حالی که به عقیده کارشناسان، زندگی در فضای مجازی امتداد زندگی حقیقی انسان‌هاست و قواعد، اصول و بایدهای اخلاقی که لازمه زندگی فردی، اجتماعی و خانوادگی افراد است، در این فضا نیز لازم‌الاجرا است. مشکل جامعه اطلاعاتی و اینترنت، تنزل ارزش‌های انسانی و برتری ارزش‌های فناورانه است. به گونه‌ای که تعدد جرم‌های اینترنتی در جهان در حال گسترش است. جنایات سایبری از جمله: دزدی، اخاذی و مسائل مختلف فرهنگی از جمله پدیده‌های آشکار و مخاطرات اخلاقی است که بنیان خانواده را به خطر انداخته است. قوانین کنونی حاکم بر فضای مجازی به دلایلی اخلاقی با قوانین حقوق سنتی فاصله بسیاری دارند. بنابراین، ساختارهای نوینی جهت اوضاع قوانین متناسب با فضای مجازی مورد نیاز است، به گونه‌ای که درک ما را از واقعیت‌های حاکم بر وضعیت حقوقی سیستم‌های رایانه‌ای، افزایش داده و از موارد مسکوت، مبهم و متعارض قوانین مدرن الکترونیکی با حقوق سنتی، رفع ابهام نمایند. (مهرپور و همکاران، ۱۳۹۹، ۱۷) با توجه به اهمیت فضای مجازی در توسعه جوامع، در جامعه ما نیز در سال‌های اخیر به فناوری اطلاعات و ارتباطات توجه زیادی شده، لیکن در این رابطه آسیب‌های جدی وجود دارد که ضروری است به ریشه‌یابی آن پرداخت. با توجه به رشد روز افزون کاربران اینترنتی و وجود برنامه‌های متنوع برای برقراری ارتباط با دیگران در سراسر جهان، سردمداران غربی از این ویژگی‌های فضای مجازی برای گمراه کردن مردم به صورت تدریجی به خوبی استفاده می‌کنند تا باعث سقوط و افول فرهنگ و سنت‌های اصیل جوامع بشری شوند و فرهنگ و عادات غلط و غیر اخلاقی را جایگزین آن‌ها نمایند و این مسأله در تهاجم فرهنگی کاملاً مشهود و آشکار است. (کریمی‌نیا و همکاران، ۱۴۰۰، ۱۸۴) آسیب‌های ناشی از استفاده از ماهواره، بازی‌های رایانه‌ای، تلفن همراه و اینترنت می‌توانند در مجموعه آسیب‌های مرتبط با فناوری‌های جدید قرار گیرد. در ایران اگرچه در راستای فضای مجازی و پرداختن به انواع فعالیت‌های فناوری اطلاعات گام‌های مهم و اساسی برداشته شده لیکن توسعه فناوری مجازی اگر بدون توجه به جنبه‌های اخلاقی به ویژه اخلاق دینی باشد نه فقط به ایجاد جامعه دانایی محور که هدف سند چشم‌انداز بیست‌ساله است

منجر نخواهد شد، بلکه اساس جامعه به ویژه بنیان خانواده را ویران خواهد ساخت. لذا بسیاری از کشورها حتی کشورهایی با حاکمیت یا ملت‌های غیردینی به ضرورت اخلاق در فناوری اطلاعات پی برده‌اند. بنابراین ایمنی از آسیب‌های فضای مجازی راهکارهای زیادی از جمله راهکارهای موجود در قوانین اخلاقی اسلام دارد که در صورت شناسایی، بررسی و ارائه راهکارهای مناسب برای آن می‌توان اثرات منفی آنها را به حداقل رساند.

۱- مفهوم اخلاق فضای مجازی

جیمز. اچ. مور نخستین کسی است که عبارت «اخلاق رایانه» را وضع کرده و این اصطلاح عبارتست از تحلیل ماهیت و تأثیر اجتماعی فناوری رایانه، توجیه و تدوین سیاست‌های متناسب با آن برای استفاده اخلاقی از چنین فناوری‌ای. در اینجا رفتارهای افراد از آن جهت که به رایانه مربوط می‌شود، در نظر گرفته شده است؛ اعمالی از قبیل ساخت برنامه‌ها یا نحوه حضور در فضای مجازی و ... که برای داوری اخلاقی باید بر تأثیر رایانه بر تصمیم فرد برای انجام فعل توجه کرد. (میگاکیزا، ۱۳۹۲، ۴۰) مسائل اخلاقی که توسط فضای مجازی مطرح می‌شوند، در سطوح مختلفی واقع و تازه‌ترین بحث‌ها در خصوص اخلاق فضای مجازی، بر ابعاد اخلاق فردی، اخلاق حرفه‌ای و اخلاق شرکتی، تأکید شده است. (Cees J, 2003, 38) منظور از اخلاق شرکتی، مباحث اخلاقی ناظر به حیطه صاحبان شرکت‌های تجاری و بازرگانی و واسطه‌های آن شرکت‌ها با مردم است. هر جا که انسان قرار باشد با کسی دیگر ارتباط داشته باشد و یک سیستم ارتباطی شکل بگیرد نیاز به اخلاقی هست که به وسیله آن ارتباطات مدیریت شود و به بهترین شکل پیش رفته و بتواند بقای خود را حفظ کند. حال زندگی در روند مجازی که در آن افراد به شیوه مجازی با هم ارتباط دارند نیز نیازمند به وجود آن است و اخلاق باید حاکم بر زندگی اجتماعی مجازی باشد. تحول وقتی در بستر روابط اجتماعی روی می‌دهد در اخلاق و اصول و ارزش‌های اجتماعی حاکم بر آن نیز تغییر حاصل می‌شود، ولی این تغییرات چنان نیست که بگوییم اخلاقی جدید شکل گرفته بلکه همان بنیان‌های اخلاقی که همیشه در زندگی اجتماعی بوده همچنان بر فضای مجازی اعمال می‌شود و کارآمد است و تنها در شرایط اجرا، زمان، مکان و نوع مکتب اخلاقی که باید براساس آن عمل کنیم، تصمیم‌گیری اخلاقی برای افراد مبهم و دشوار شده است. افراد در اینجا باید با استفاده از پیش زمینه‌های اخلاقی خود، فطرت و وجدان اخلاقی نهادینه شده در وجودشان و راه‌هایی که مکاتب اخلاقی ارائه کرده‌اند تصمیم اخلاقی بگیرند و اخلاق را در فضای مجازی پیاده کنند. ما در دنیای مجازی اخلاقیاتی داریم که می‌توان گفت همان اخلاقیات موجود در دنیای حقیقی است که باید رعایت کنیم و نسبت به انجام آن‌ها موظفیم البته کمی به تناسب تفاوت‌های موجود، اخلاقیات نیز متفاوت است، اما نمی‌توان گفت اخلاق جدید و کاملاً متفاوتی آمده است. فرد در دنیای مجازی با افراد انسانی در ارتباط است که در دنیای واقعی نیز در ارتباط است و این یعنی اخلاق مشترک و یکسان. اما به علت تفاوت‌هایی که توسط

اینترنت و رایانه در نحوه ارتباط ایجاد شده، در نوع بروز مشکلات و همچنین اعمال اخلاقیات نیز تغییراتی صورت گرفته اما بستر و بنیان اخلاقی همان است. یکی از کارهایی که افراد در اینترنت و فضای مجازی انجام می‌دهند و بار اخلاقی دارد مربوط به ارضای امیال جنسی است. مسائل اخلاقی که از ترکیب سکس و فضای مجازی مطرح می‌شوند، مسائلی قدیمی و همیشگی هستند مانند خیانت به همسر، فریب و نیرنگ و زنا. «زنان و مردان متأهل بسیاری در فضای مجازی با افرادی که هرگز با آنها برخورد رودررو نداشته‌اند به سکس تصویری و ارضای غریزه جنسی خود می‌پردازند.» مطالعات نشان داده است که ارضای جنسی، دلیل اولیه درگیر شدن افراد به سکس مجازی است. اما این رفتار، پیامدهایی را از جمله واقعیت و گسترش چنین تجربه‌هایی در پی دارد. (Sabina et al, 2008, 691-693)

۲- مصادیق اخلاق اجتماعی در فضای مجازی

انسان همیشه به دنبال یک حس آرامش ذهنی است که برای رسیدن به آن تلاش می‌کند، حس امنیتی که ما در فضای مجازی به آن نیاز داریم، مهمترین پیامد اخلاق‌مداری در فضای مجازی است. در فضای مجازی جنبه‌های گوناگون حقوق اخلاقی، مانند حقوق اعضا و جوارح، حقوق خانواده، حقوق جامعه و محیط زیست، دارای مصداق هستند. در حقوق اخلاقی اعضا و جوارح در فضای مجازی، به رعایت حدود شرعی و اخلاقی و به کار نبردن اعضای بدن در راه‌های خلاف موازین اخلاقی توجه می‌شود. (کریمی، ۱۳۹۵، ۸۶) ما زمانی که اخلاقی عمل کنیم و بدانیم دیگران نیز به اصول اخلاقی پایبند هستند می‌توانیم آسوده خاطر باشیم و به فعالیت در این فضا بپردازیم. در زمان‌های گذشته نیز افراد وقتی درصدد تشکیل تمدن و جامعه اسلامی بوده‌اند پای اخلاق و حاکمیت آن به میان آمده است. در پی حاکمیت اخلاق و قوانین اخلاقی افراد توانستند با هم زندگی کنند و جامعه تشکیل دهند. بی شک این حاکمیت اخلاقی در فضای پیچیده مجازی ضرورتش دوجندان می‌شود. جایی که افراد نیاز به حفظ حریم، حقوق مادی و معنوی خود، منع از آزار دیگران و استفاده از پایگاه‌های مناسب دارند ضرورت حضور اخلاق انکارناپذیر می‌شود. در همین ارتباط، مقام معظم رهبری بر ضرورت اخلاق و قانونمداری تأکید کرده و می‌فرمایند: این رسانه‌های الکترونیکی و اینترنتی متأسفانه موجب شده است که افراد بی‌محابا علیه یکدیگر حرف بزنند، بد بگویند. لذا باید از طرف مسئولین کشور برای این هم یک جوری تدبیر بشود؛ ولی عمده این است که خود ما مردم، خودمان را مقید کنیم به اخلاق اسلامی، خودمان را مقید کنیم به قانون. همچنین ایشان، در یکی از بندهای مهم حکم انتصاب اعضای شورای عالی فضای مجازی ابزار می‌دارند: ارتقای جمهوری اسلامی ایران به قدرت سایبری در طراز قدرت‌های تأثیرگذار جهانی و برخورداری از ابتکار عمل و قدرت تعامل با دیگر کشورها در جهت شکل‌دهی به قواعد و قوانین مرتبط با فضای مجازی در عرصه جهانی با رویکرد اخلاق‌مدار و عادلانه.

(حکیمی، ۱۳۹۸، ۱۲۰) برای رسیدن به اهداف و رعایت اصول اساسی در فضای مجازی باید این موارد را به افراد آموزش داد: الف) حریم، حقوق و شخصیت دیگران را رعایت کنند. یک مطلب هر چقدر هم که مفید و عاری از مطالب غیراخلاقی باشد، نباید در به اشتراک گذاشتن، حق مالکیت فکری افراد دیگر نقض شود. پ) از صورت‌های گوناگون اطلاعات باید به شیوه‌ای سازنده استفاده شود. ت) ابزار ارتباطات و اطلاعات باید در دوره زمانی قابل قبولی مورد استفاده قرار گیرند که به زندگی واقعی لطمه‌ای وارد نیاید. فناوری اطلاعات نه تنها در چگونگی افعال و اقدامات روزمره تأثیر گذاشته بلکه تلقی ما از آن‌ها را نیز تغییر داده است. برخی از مفاهیمی که در حوزه فلسفه اخلاق و فلسفه سیاسی، کاربردی خاص داشته با پیشرفت فناوری اطلاعات دچار چالش‌هایی شده‌اند که از آن جمله می‌توان به مفهوم مالکیت، مفهوم حریم خصوصی، مفهوم توزیع قدرت، آزادی‌های اساسی و مسئولیت اخلاقی اشاره نمود. برخی پژوهش‌ها بر این مدعاست که نظام فرهنگی و اخلاقی که هم‌اکنون بر فضای مجازی حکمفرماست چیزی جز همان اخلاق جامعه مدرن غربی با همان خصوصیات ویژه تاریخی جامعه غربی بعد از رنسانس نیست. (بختیاری، ۱۳۹۱، ۴۵)

۱-۲- احترام به حریم خصوصی افراد

با ظهور فضای مجازی بحث حریم خصوصی در فضای مجازی نیز مطرح گردید، بدین صورت که هک کردن صفحه اشخاص یا سرک کشیدن به اطلاعات شخصی افراد به هر طریق جرم بوده و افراد مکلفند به حریم خصوصی مجازی سایر کاربران احترام بگذارند. اصل احترام به حریم خصوصی مانند هر اصل دیگری استثناهایی هم دارد، و حق داشتن حریم خصوصی تا جایی محترم است که از آن بر ضد اشخاص دیگر در جامعه سوء استفاده نگردد. حریم خصوصی، دیدگاهی اخلاقی درباره کرامت فردی و فردیت است و حق افراد برای برخورداری از حمایت در برابر مداخله بی‌اجازه دیگران در امور زندگی خود و خانواده آنهاست. خواه این عمل با ابزار مستقیم فیزیکی صورت پذیرد یا به وسیله نشر اطلاعات. در دوران جدید، فضای مجازی نظیر ایمیل، تلگرام و یا امثال آن بخشی از حریم خصوصی افراد تلقی می‌شود، متأسفانه دیده می‌شود بعضی افراد با هک اکانت شخصی افراد و دسترسی به اطلاعات شخصی در ایمیل یا تلگرام یا ... افراد، اقدام به انتشار آن بدون رضایت فرد می‌کنند.

۲-۲- حفظ آبروی افراد در فضای مجازی

تأکید روایات اسلامی بر حفظ آبروی افراد یکی از آموزه‌های مهم تربیتی است که مورد تأکید مکتب انسان ساز اسلام قرار دارد. این موضوع آنقدر مهم است که تجاوز به آبروی دیگران جزء بزرگ‌ترین گناهان محسوب و از طرف خداوند وعده عذاب الیم داده شده است. باید توجه داشت اخلاق حرفه‌ای رعایت حقوق دیگران (مخاطبان، مشتریان، ذی‌نفعان، کارمندان و ...) است که

منجر به شکل گیری تعامل می شود و این تعاملات و ارتباطات میان سازمان با دیگران، رضایت‌مندی و افزایش آرامش در فضای مجازی را باعث می‌شود. (قرشی و باقریان کاسگری، ۱۳۹۹، ۳۰) یکی از تهدیدهای مطرح در فضای مجازی، هتک حرمت و حیثیت کاربران از سوی دیگر کاربران می باشد که اغلب با هویت های مجهول به آزار دیگران می‌پردازند. نشر اظهارنظرهای توهین آمیز در صفحات کاربران از نظر قانون جرم محسوب می‌شود و این موضوع در قانون جرایم رایانه‌ای نیز در نظر گرفته شده و پلیس فتا به عنوان ضابط قضایی موظف به رسیدگی و دنبال کردن اقدامات لازم برای رسیدگی به شکایت کاربران است. از آنجایی که محیط سایبر، محیطی مخفی، آزاد و نامحدود است، احتیاج به نظم دارد و در غیر این صورت، هر صفحه از این محیط می‌تواند به صحنه جرم و آشفتنگی تبدیل شود. مطالعات جامعه‌شناختی و روانشناختی نشان داده است چنانچه ارزش های اخلاقی به مواد درسی تربیتی در کتب آموزشی تمامی مقاطع تحصیلی راه یابد و نقش خانواده ها نیز در این خصوص پر رنگ تر شود، اینگونه رفتارهای ناپسند و مغایر اخلاق، با آداب و رسوم کاهش می‌یابد.

۲-۳- رعایت صداقت در فضای مجازی

ضرورت به کار بستن صداقت و راستی، به عنوان یک باید اخلاقی، در تمام شئون، مراحل و فضاهای زندگی انسانی، کاملاً آشکار است و در رعایت این خصیصه اخلاقی، تفاوتی بین فضای حقیقی و مجازی وجود ندارد. چنانچه صداقت داشتن در شخصیت یک فرد، نهادینه شده و به صورت ملکه‌ای نفسانی در آید، فرد قادر است با قرار گرفتن در هر فضایی، خود را کنترل کرده و مراقب رفتار، گفتار و حرکات خود باشد تا اینکه تمام گفته ها و نوشته ها و رفتار شخص، مطابق با اعتقادات و نیت درونی او، و از روی صداقت و راستی باشد. گویی یک ابزار خود کنترلی در اینگونه افراد وجود دارد. این ابزار خودکنترلی با تمرین و ممارست به دست آمده و به یقین بخشی از آن اکتسابی است. اینگونه افراد در ابتدا برای خود ارزش و احترام قائل هستند و احترام به دیگران و ادب در مقابل آنان را در مرحله بعدی قرار داده‌اند. برای ایجاد اعتماد عمومی کافی است افراد تنها اصل صداقت را رعایت کنند. تشخیص صداقت افراد در فضای مجازی کار بسیار دشواری است، چرا که افراد می‌توانند در این فضا هویت واقعی خود را مخفی و با هویت های جعلی، با دیگر کاربران ارتباط بگیرند. به همین دلیل است که کارشناسان توصیه می‌کنند افراد، دانش خود را قبل از حضور در شبکه های اجتماعی بالا ببرند تا طعمه دروغگویان مجازی نشوند. داشتن صداقت در انتشار مطالب البته با اطمینان از صحت آن علاوه بر ایجاد اعتماد می‌تواند آلودگی‌های این فضا را کاهش دهد و از انتشار اخبار کذب نیز جلوگیری کند.

۲-۴- امر به معروف و نهی از منکر در فضای مجازی

هر منظومه اخلاقی که بخواهد در رابطه با فضای مجازی شکل بگیرد، ابتدا بایستی رفتارهای آن با این هدف کلان یعنی یاد خدا و تقرب به سمت خداوند متعال قیاس گردد تا به تبع آن، بتوان اموری را که در فضای مجازی رخ می‌دهد، ارزش‌گذاری نمود. (دانش‌نهاد و وکیلی، ۱۳۹۹، ۳۴) امر به معروف و نهی از منکر یکی دیگر از مصادیق اخلاق اجتماعی می‌باشد که از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. امر به معروف و نهی از منکر در اسلام از جایگاه والایی برخوردار است. آیین مقدس اسلام در کنار دیگر برنامه‌های فردی و اجتماعی خود، از پیروانش می‌خواهد که نسبت به آنچه از دیگران می‌بینند بی تفاوت نباشند، بلکه آن‌ها را به سوی خوبی‌ها فرا خوانده و از بدی‌ها باز دارند. امر به معروف و نهی از منکر، از فروع بسیار با اهمیت دین اسلام و فریضه دینی و شرعی هر مسلمانی است، که به قصد اصلاح هنجارهای اجتماعی وضع شده است. فضای مجازی یکی از اجتماعات مدرن جامعه بشری است و با حضور چشمگیر مسلمانان در این فضا، اجرای این فریضه در جامعه مجازی ضرورت دارد. در دنیای امروز امکانات، ابزار و توانایی‌های بالقوه و بالفعل فضای مجازی بر هیچ عکس پوشیده نیست و می‌دانیم که فضای مجازی یکی از مهمترین عوامل شکل دهی افکار عمومی، خواسته‌های فرهنگی و رفتارهای اجتماعی است.

۳- ویژگی‌های اخلاق فضای مجازی

از دهه ۱۹۸۰ اخلاق اطلاعات در حالی رو به پیشرفت نهاد که شامل مواردی مانند اخلاق کامپیوتر و اخلاق جهانی اطلاعات بود. اخلاق اطلاعات از همان ابتدا با شکل‌گیری فناوری اطلاعات پا به عرصه وجود نهاد و از ابتدا نیاز به وجود این رشته از اخلاق احساس می‌شده است. اخلاق اطلاعات در راستای واژگانی چون اخلاق کامپیوتر، اخلاق سایبر، اخلاق رسانه، اخلاق اطلاعات و ارتباطات و از این قبیل واژگان آمده است. (عاملی، ۱۳۹۰، ۲۹) وقتی از اخلاق کامپیوتر صحبت می‌شود، مراد معیارهای استفاده از رایانه است برای جلوگیری از جرائمی چون نقض قوانین کپی رایت، مانند باز تولید نرم افزارها، زیر پا گذاشتن حریم و حقوق خصوصی افراد، گردش موارد زشت و زننده. درواقع شامل تمام موارد اخلاقی است که با ابزاری چون رایانه زیر پا گذاشته می‌شود. در استفاده از رایانه باید از قواعد اخلاقی مربوط و مبنی بر آن پیروی نمود. اخلاق سایبری، نظامی از معیارهاست که با توصیف امور اخلاقی و غیراخلاقی در فضای مجازی می‌پردازند و بر حفاظت از آزادی بیان مالکیت فکری و حریم خصوصی و ... دلالت دارد. فضای سایبر، نوعی فناوری وابسته به رایانه و دنیای پیشرفته‌ای است که توسط علم رایانه شکل گرفته و لذا اخلاقیات مربوط به رایانه را نیز شامل می‌شود. اخلاق اطلاعات و ارتباطات، نظامی است که مسائل اخلاقی به وجود آمده در یک جامعه اطلاعاتی را حل می‌کند و با اصطلاح اخلاق اینترنت از آن یاد می‌شود. (امامی، ۱۳۹۴، ص ۵۵) اخلاق رسانه به این مطلب می‌پردازد که رسانه جنبه‌های ضداجتماعی و غیراخلاقی را محدود و کنترل می‌کند و مانع شکل‌گیری شخصیت اجتماعی

می‌شود. رسانه‌ها ابزاری هستند که می‌توان با استفاده از آن‌ها بسیاری از تفکرات را به قشرهای مختلف و جوامع القا کرد و اخلاق رسانه وظیفه نظارت بر سالم سازی این تفکرات منتقل شونده را بر عهده دارد. بنابراین پنجره‌هایی که فضای مجازی بر روی ما می‌گشاید می‌تواند به شکل‌های مختلفی اطلاعات را بارگذاری کند. می‌تواند رسانه‌ای باشد با انباری از اخبار روز دنیا یا راهی باشد برای تغییر هر آنچه تاکنون بوده‌ایم چه آنچه از درون بوده‌ایم و چه آنچه در جامعه. این هزار توی مخوف، اخلاقی را لازم دارد که همه مباحث و رشته‌های اخلاقی بالا را شامل شود و حتی اخلاقی تأثیرگذارتر و کارآمدتر که شاید بتوان گفت این اخلاق همان اخلاق اطلاعات است. (زاهدی، ۱۳۹۴، ۹۴) به طور کلی باید‌های اخلاقی فضای مجازی عبارتند از: حاضر و ناظر دانستن خداوند در این فضا، امر به معروف و نهی از منکر، انتشار معارف و عقاید اسلامی، فرهنگ سازی در جهت استفاده صحیح از فضای مجازی، حفظ آبروی دیگران، رعایت ادب و حیا، پاسخ به شبهات و ایجاد وحدت و همدلی، اجتناب از تحریک احساسات در برقراری ارتباطات عاطفی، به ویژه با جنس مخالف اجتناب از تحریک عواطف و احساسات مخاطبان گرفتار و وامانده و ارجاع آنان به مراجع یا افراد ذیصلاح و متخصص، احتراز از انتشار مطالب حاوی افتراء، تهمت، غیبت و منکر، اجتناب از انتشار هرزنامه و تصاویر مستهجن و خشونت بار و تشویش کننده، نشر هرگونه مطلب بدون نقل منبع یا تصویر بدون کسب اجازه از افراد ذی حق. همچنین نباید‌های اخلاقی مجازی نیز شامل: رواج اباحه‌گری و قبح شکنی گناهان، رواج یأس و ناامیدی، افشای اسرار و عیوب دیگران، شایعه سازی، ترویج خرافات، مسخره کردن افراد، شبهه پراکنی و نشر اکاذیب است. (کریمی‌نیا و همکاران، ۱۴۰۰، ۱۹۵) نتیجه آنکه اخلاق اطلاعات در آینده باید شیوه‌ای برای القای کارکردهایی باشد که اخلاقی بوده و در جامعه، دارای ویژگی‌هایی هستند از جمله: ۱- تجویزی بودن اخلاق اطلاعات: اخلاق تجویزی است و باید به وضوح تجویز کند که در جامعه اطلاعاتی چه کنیم و چه نکنیم. این اخلاق به دنبال ارائه یک راه حل برای مشکلات و آسیب‌های پیش آمده در جامعه اطلاعاتی است. در این رشته از اخلاق، توصیف و بیان، کارآمد نیست. باید در پی درمان و تجویز نسخه‌ای درست و کامل باشیم و اخلاقی برای کارزار اطلاعات تدارک بینیم. ۲- پیشگیرانه بودن اخلاق اطلاعات: به این معنا که باید به ما کمک کند تا در مورد انواع مسائل اخلاقی که ناشی از توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات است ملاحظات دقیقی داشته باشیم. اخلاق اطلاعات قرار نیست که بعد از بروز مشکل به ترمیم یا حل آن بپردازد، بلکه باید باعث شود که مشکل بروز نکند و افراد در مرحله تصمیم‌گیری اخلاقی عمل کنند. چرا که در بسیاری موارد بروز مشکل در فضای مجازی، قابل حل نیست. لذا عمده نقش‌آفرینی، مربوط به قبل از تصمیم‌گیری اخلاقی و پیش از ورود مشکل است. ۳- تحول آفرین بودن اخلاق اطلاعات: فناوری اطلاعات با ورودش تحولات عظیمی ایجاد کرده و روند بسیاری از امور را تغییر داده است. اخلاق فناوری نیز باید اینگونه باشد؛ این اخلاق می‌تواند جامعه‌ای را تغییر دهد و بنیان‌های اخلاقی جدیدی به آن ببخشد یا حتی در نظام و سیاست‌ها دست ببرد. می‌تواند با تغییر سیاست‌ها روندی ایجاد کند که فناوری، آسیب کمتری داشته باشد و در مسیر اخلاقی حرکت کند. ۴- اخلاق

اطلاعات عموماً باید اخلاقی جهانی باشد: با صحبت از اخلاق اطلاعات دیگر نمی‌توان به یک جامعه فکر کرد، بلکه باید جامعه‌ای را به وسعت کره زمین و بدون مرز در نظر گرفت و به دنبال اخلاقی کارساز برای همگان بود تا بتوان آن را در فناوری اطلاعات اعمال کرد. شاید اغراق نباشد که بگوییم در غیر این صورت، اخلاق اطلاعات، ناکارآمد و یا به صورت بسیار ضعیف عمل می‌کند.

۵- اخلاق اطلاعات، اخلاق مسئولیت است: در فناوری اطلاعات هر کسی به نحوی دخیل است و افراد به شکل‌های مختلف تأثیرگذار هستند. حتی کمترین حضور در این محیط برای فرد مسئولیت آفرین است. فرد باید در حیطه‌ی مسئولیت اخلاقی خود به صورت کامل عمل کند و به کوچکترین شکلی فروگذار نباشد. شاید بی‌راه نباشد اگر بگوییم اخلاق بر مبنای مسئولیت‌های افراد و پذیرش آنها شکل گرفته است. اخلاق یعنی واگذاری هر مسئولیتی به شخصی برای پیشبرد درست امور و زندگی. افراد اخلاقی هر کدام با پذیرش یک مسئولیت و عمل دقیق به آن می‌توانند یک محیط اخلاقی را فراهم کنند. ۶- اخلاق اطلاعات، اخلاق جامع است. جامعه اطلاعاتی که همه افراد و همه اطلاعات و روابط و جوامع را در بر می‌گیرد، باید اخلاقی جامع نیز داشته باشد و بهترین ارائه اخلاقی را شامل شود. اخلاقی که برای افراد در هر جامعه‌ای کارآمد و مفید باشد. چنین اخلاقی باید تمامی امکانات ضد اخلاقی را لحاظ نموده و بر اساس همه احتمالات، راهکارهایی داشته باشد. به این منظور، اخلاقی کارآمد و مفید خواهد بود که از جهاتی مکاتب مختلف را شامل شود و بتواند اهم اخلاقیات ارائه شده توسط هر مکتب را پوشش دهد.

۴- تأثیر فضای مجازی بر اخلاق اجتماعی

اخلاق حرفه‌ای مربوط به دنیای مجازی باید طوری باشد که هم اخلاق فردی و هم فرهنگ کلی جامعه را را مورد توجه قرار دهد. البته این نکته را نیز باید در نظر داشت که اخلاق در رسانه‌ای مانند اینترنت به سبب حساسیت‌های خاص خود همواره تحت تأثیر سیاست و اقتصاد و آموزش‌های برگرفته از ایدئولوژی‌های آن جامعه است. (قرشی و باقریان کاسگری، ۱۳۹۹، ۳۲)

برخی از اندیشمندان، فضای مجازی و حضورش را با تأثیری مثبت و خوشبینانه می‌نگرند و معتقدند که وجود اینترنت و وسایل ارتباط جمعی و ورود افراد به دنیای مجازی باعث رشد و تقویت اخلاقیات می‌شوند و نوعی فرهنگ درست مشترک جهانی را می‌توان در این فضا شکل داد. اما می‌توانیم به پیامدهای این حضور روزافزون، نگاه دیگری داشته باشیم. آسیب‌هایی آنقدر جدی که هر روز بر تعداد افرادی که برای از میان برداشتن آنها به فکر می‌افتند بیشتر می‌شود و هرکسی در پی جستجو یا ارائه راه‌حلی برای این آسیب‌هاست. (زاهدی، ۱۳۹۴، ۳۶) گاهی این آسیب‌ها آنقدر شدت می‌گیرد که برخی تصمیم می‌گیرند که عطایش را به لقایش ببخشند و فضای مجازی را برای پیشگیری از آسیب‌هایش کنار بگذارند و از آن استفاده نکنند. اما آیا این امر امکان‌پذیر است؟ به واقع می‌بینیم فضای مجازی چنان بازندگی روزمره ما درهم تنیده است که نمی‌توان آن را کنار گذاشت و

به سبک سنتی زندگی کرد. افراد به ناچار باید به آن رجوع کنند و لذا برای مصون بودن از آسیب‌هایش باید در پی راه دیگری باشیم. آشنایی با زبان انگلیسی پیوند نیرومندی با استفاده از اینترنت دارد. افراد در استفاده از اینترنت ناگزیر از یادگیری زبان هستند و در استفاده از اینترنت به مرور تسلط به زبان انگلیسی تقویت می‌شود و گاهی افراد در استفاده از برخی امکانات اینترنت به علت عدم دانش کافی در زمینه زبان انگلیسی باز می‌مانند. میزان و نحوه استفاده افراد از اینترنت، بر مبنای سن و تحصیلاتی که دارند متفاوت است. بنابراین سن و تحصیلات عوامل مهمی در تعیین استفاده از اینترنت و آشنایی با زبان به شمار می‌روند. هر چند در تمام زیر گروه‌های اجتماعی - جمعیت میزان آشنایی با زبان انگلیسی رابطه مستقیمی با استفاده از اینترنت دارد. این نکته عدم مطلوبیت‌های مهمی را برای کشورهای غیر انگلیسی زبان نشان می‌دهد، زیرا مخاطب داخلی‌شان برای آفرینش محتوای کافی داخلی انگیزه پیدا نمی‌کند. (ابو، ۱۳۸۵، ۲۵۳) توانایی کشورها در رفع یا تعدیل این موانع می‌تواند آن‌ها را در دسترسی عادلانه فناوری یاری برساند. در نتیجه می‌توان گفت ماهیت فضای مجازی و اینترنت و موتورهای جستجوگر به شکلی طراحی شده که ناعادلانه و در راستای منافع قدرت‌مداران غربی است و نافی عدالت می‌باشد. افراد یک فناوری را به علل مختلفی، از جمله دلایل سیاسی و اقتصادی می‌پذیرند و می‌توان این دلایل را مورد بررسی قرار داد. در تولید و توزیع برنامه‌ها و فضاهای مجازی و انتشار اطلاعات در میان کاربران، صاحبان قدرت و عاملان اصلی ابتدا باید به بررسی اخلاقی کاربران مراجعه کننده بپردازند و تعارضات و مشکلاتی که با ورود این فناوری پدید می‌آید را پیش‌بینی کنند.

۵- فرهنگ سازی و آموزش نحوه استفاده صحیح اخلاقی از فضای مجازی

فرهنگ سازی و آموزش در بین عموم مردم نقش بسیار مهمی در استفاده از فرصت‌های فضای مجازی دارد. برای تحقق این هدف می‌توان از ظرفیت‌های آموزش و پرورش، مساجد، حوزه‌های علمیه، هیأت‌ها، کانون‌های فرهنگی بسیج، صدا و سیما، روزنامه‌ها و مجلات استفاده کرد. به دلیل برخی ویژگی‌های فضای مجازی مثل گمنامی، برون رفت از حیطه کنترل بیرونی و موارد دیگر، افراد در فضای مجازی به شکلی سهل‌گیرانه‌تر با موضوعات اخلاقی مواجه شده و پایین‌تر از سطح استانداردهای اخلاقی معمول خود رفتار می‌کنند. (مظاهری، ۱۳۹۶، ۹۷) در این میان، وظیفه نخبگان و آگاهان به اینترنت و دل‌سوزان فرهنگ اسلامی و انقلاب این است که به کمک نشریه‌ها یا تألیف و ترجمه کتاب‌های کارآمد و به روز در این راه، چگونگی استفاده درست از این فضا را آموزش دهند و کاربران را با سایت‌های سودمند و آموزنده و کارکردهای مثبت این پدیده ارتباطی آشنا سازند. همچنین با آموزش از طریق فضای مجازی، جنبه‌های روانشناسی اخلاق را تقویت کنند. با توجه به اینکه ارزش‌های اخلاقی یک مسئله درونی و روانی است و به طور فطری برای انسان جاذبه دارد، لذا برقراری ارتباط بین اخلاق و جنبه روانشناختی فضای مجازی یک امر ضروری است و این امر تحقق نمی‌یابد، مگر اینکه خصوصیت‌های زیر در کاربران این فضا

وجود داشته باشد: حساسیت اخلاقی داشته باشد تا نسبت به ارزش‌ها بی تفاوت نباشد و به ناهنجاری‌ها واکنش منفی نشان دهد. اخلاق اندیش باشد یعنی ارزش‌های اخلاقی را در اولویت قرار دهد و نیز دارای سجایای اخلاقی باشد و در عمل هم پایبند به اخلاقیات باشد. یکی از عوامل بسیار مهم و تأثیرگذار منفی در فضای مجازی بر افراد، محتواهای نامناسبی است که به راحتی در اختیار همه افراد قرار دارد و امنیت اخلاقی خانواده‌ها را به خطر می‌اندازد. (شاملی، ۱۳۹۶، ۱۲) لذا یکی از کارآمدترین راه‌ها برای مقابله با نکات منفی فناوری اطلاعات در فضای مجازی تربیت افراد بر اساس اخلاق اسلامی و دینی است که افراد از درون کنترل می‌شوند. یعنی التزام قلبی پیدا می‌کنند که به طرف کارها یا موارد ناشایست نروند. اصولاً بهترین راهکار برای کاهش آسیب‌های فضای مجازی، آموزش است. آموزش صحیح استفاده فضای مجازی باید از طریق نهادهای آموزشی مانند خانواده آغاز شود. آموزش و پرورش باید در برنامه‌های درسی خود برای دانش‌آموزان نحوه صحیح استفاده از این ابزارها، و آسیب‌ها و عوارض ناشی از عدم استفاده صحیح از آن را آموزش دهد.

نتیجه‌گیری

امروزه مسائل اخلاقی در فضای مجازی، با اصطلاحات گوناگونی مانند اخلاق اطلاعاتی، اخلاق تکنولوژی و اخلاق رایانه‌ای توصیف می‌شود. در هر جامعه‌ای باید با تأکید بر فرهنگ و ارزش‌های اخلاقی موجود در جامعه واقعی و وضع قوانین و منشورهای متناسب با آن جامعه، به حل مشکلات و مبارزه با آسیب‌های فضای مجازی پرداخت. زیرا فضای مجازی فصل جدیدی از روابط اجتماعی است که توانسته زندگی مردم را تحت تأثیر خود قرار دهد. از آنجا که فضای مجازی در حوزه سخت‌افزار و نرم‌افزار خلق شده و میلیون‌ها انسان از فرهنگ‌ها و ملت‌های متفاوت چنین فرایند پیچیده‌ای را به وجود آورده‌اند، طبیعی است که برقراری امنیت اخلاقی در آن، تنها به مدد فناوری ممکن نخواهد بود؛ بلکه نیازمند آگاهی بیشتر و احساس نیاز کاربران و شهروندان جامعه مجازی به امنیت و آسایش و داشتن رویکردی اخلاق‌مدارانه به ارتباطات در این فضا است. در کشور ما با رعایت هرچه بیشتر اصول اسلامی در قوانین و مطالب اینترنتی و بهبود و اصلاح رفتارهای افراد در جامعه واقعی و نیز از طریق تعیین خط مشی‌های اخلاقی و تعیین مسئولیت اخلاقی هر شخص می‌توان تا حد زیادی مشکلات را مرتفع کرد. پایبندی به اصول اخلاق فردی و اجتماعی و رعایت این اصول در فضای مجازی، به صورت زنجیره‌ای به هم پیوسته است، لیکن این اصول و بایدهای اخلاقی هنگامی دارای تأثیرگذاری و اعتبار هستند که از دیدگاه برترین دین الهی یعنی اسلام بیان شوند. زیرا فضای مجازی تأثیر زیادی در اخلاق اجتماعی دارد، به طوری که این فناوری با وجود مزایا و امکاناتی چون خاصیت پشتیبانی، جایگزینی، نوآوری و امکان جهانی شدن که ایجاد نموده، آسیب‌های اخلاقی نیز به دنبال داشته است، پس به نظر

می‌رسد بهتر است مؤسسات فرهنگی، تبلیغات گسترده‌ای را به منظور اطلاع رسانی در خصوص آثار مثبت و منفی استفاده از فضای مجازی انجام دهند. همچنین از آموزه‌های دینی برای هنجارسازی‌های مثبت و ترویج فرهنگ استفاده درست از فضای مجازی استفاده شود.

منابع

- امامی، سید محمدحسین (۱۳۹۴)، اخلاق در فضای مجازی، چ ۳، اصفهان: نشر دارخوین.
- ابو، بوسالوئیس (۱۳۸۵)، امپریالیسم مجازی، روابط جهانی در عصر الکترونیک، ترجمه پرویز علوی، چ ۱، تهران: انتشارات ثانیه.
- بختیاری، آمنه (۱۳۹۱)، «بررسی هنجارهای اخلاقی در فضای مجازی (اینترنت)»، فصلنامه مطالعات رسانه‌ای، سال هفتم، شماره ۱۹.
- حاج محمدی، فرشته و حاج محمدی، سمیرا (۱۳۹۶)، «تأثیرات اخلاقی استفاده از فضای مجازی بر پیوند زناشویی و روابط فرزندان در خانواده»، فصلنامه علمی در حوزه اخلاق، سال هفتم، شماره ۲۸.
- حکیمی، عبدالمؤمن (۱۳۹۸)، «راهبردهای مدیریتی فضای مجازی در اندیشه مقام معظم رهبری»، فصلنامه بین‌المللی میان رشته‌ای و بین‌الادیانی Pure Life، پیاپی ۱۹.
- دانش‌نهاد، محمد و وکیلی، محمد حسن (۱۳۹۹)، «بررسی نگرش، مشخصه‌های کلی و راهکارهای اخلاق اسلامی در فضای مجازی»، دو فصلنامه مطالعات هنر و رسانه، سال دوم، شماره ۳.
- زاهدی، پریسا (۱۳۹۴)، «تأثیرات فضای مجازی بر اخلاق اجتماعی با تأکید بر شاخص‌های اسلامی»، پایان‌نامه کارشناس ارشد اخلاق، دانشکده الهیات و معارف اسلامی قم.
- شاملی، علی اکبر (۱۳۹۶)، «آسیب‌های فردی فضای مجازی از منظر اخلاق اسلامی»، فصلنامه علمی در حوزه اخلاق، سال هفتم، شماره ۲۵، پیاپی ۴۷.
- عاملی، سید سعیدرضا (۱۳۹۰)، رویکرد دو فضایی به آسیب‌ها، جرائم، قوانین و سیاست‌های فضای مجازی، چ ۱، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- قرشی، سیده فاطمه و باقریان کاسگری، باقر (۱۳۹۹)، «فضای مجازی و اخلاق حرفه‌ای آموزشی»، مجله دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی، سال سوم، شماره ۳۳.
- کریمی، حسین (۱۳۹۵)، «حقوق اخلاقی و جایگاه آن در فضای مجازی»، فصلنامه علمی اخلاق، سال ششم، شماره ۲۴.
- کریمی‌نیا، محمد مهدی و همکاران (۱۴۰۰)، «واکاوی بایدها و نبایدهای اخلاقی فضای مجازی»، مجله پیشرفت‌های نوین در روانشناسی، علوم تربیتی و آموزش و پرورش، سال چهارم، شماره ۳۷.

مظاهری، محمد علی و همکاران (۱۳۹۶)، «مقایسه نحوه مواجهه افراد با موقعیت‌های اخلاقی در فضای مجازی و دنیای واقعی»، فصلنامه راهبرد فرهنگ، شماره ۳۹.

مهرپور، حسین و مدنی بجستانی، محمود و هژیر کلالی، سید شکرالله (۱۳۹۹)، «نقش اصول اخلاقی در عملکرد حقوقی رایانه»، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال پانزدهم، شماره ۳.

میگا کیزا، جوزف (۱۳۹۲)، مسائل اخلاقی و اجتماعی در عصر ارتباطات، چ ۱، ترجمه رضا بخشایش، انتشارات دانشگاه قم.

Cees J. Hamelink, The ethics of Cyberspace, London, SAGE Publication Ltd, 2003.

Sobina C wolak. J and Finkelhor. D, the nature and dynamics of internet pornography, Exposure for youth press New York, ۲۰۰۸.

